

ÜSRÜŞENE

Abdüllatif
Sultan
Medresesi
(Gök Gumbaz) –
Ura-Tepe /
Taşkent

lıkları egemenliği takip etti. Bu son dönemde bölgenin başlıca merkezleri durumdaki Ura-Tepe ve Cizek şehirleri Buhara ve Hokand hanlıkları arasında sürekli ihtilâf konusu oldu. Ortaçağ'da Üsrüşeni nisbesiyle tanınan çok sayıda âlim yetişmiştir. Ebû Saîd el-Berdaî, Ebû Talha Hakîm b. Nasr, Ebû Saîd Yûnus b. Fazl, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr, Ebû Bekir Mutarrif b. Cumhûr, Hâmid b. Ebû Hâmid ve Hanefî fakihî Ebû'l-Feth Mecdüddin Muhammed b. Mahmûd bunlar arasında sayılabilir.

Bölge XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Çarlık Rusyası'nın hâkimiyetine girdi. 1866'da Ruslar ve Buhara Hanlığı arasında yapılan İrcar savaşının ardından Ura-Tepe ve Cizek Ruslar tarafından işgal edildi. Bu dönemde Semerkant bölgesinin merkezi olarak bahsedilen Cizek, Ura-Tepe ile birlikte 1868'de Rusya Türkistan Genel Valiliği'nin Zerefşan bölgesine bağlandı. Ruslar'a karşı örgütlenen yerel direniş sırasında Cizek direnişin merkezi durumuna geldiyse de Ruslar ayaklanmayı kısa sürede kanlı bir şekilde bastırdılar (1916) ve bölgede egemenliklerini sağlamlaştırdılar. İsyanın bastırılmasının ardından Cizek ve çevresine Rus göçmenleri yerleştirildi. 1917 Bolşevik İhtilâli'nden sonra Üsrüşene toprakları Özbekistan ve Tacikistan arasında paylaştırıldı. 1924'te yapılan paylaşımına göre Cizek (147.260 [2010 tah.]) Özbekistan'ın sınırları içinde kalırken Ura-Tepe (57.361 [2010 tah.]) ve çevresi Tacikistan'a bırakıldı. 1991'de Sovyetler Birliği'nin parçalanmasının ardından aynı ayırım devam etti.

BİBLİYOGRAFYA :

Belâzürî, *Futûhu'l-büldân* (nşr. M. J. de Goeje), Leiden 1866 → (*Islamic Geography* içinde, ed. Fuat Sezgin), Frankfurt 1413/1992, s. 422, 429-431; Ya'kûbî, *Târîh*, II, 397, 435; a.mlf., *el-Büldân* (nşr. M. Emîn Dannâvî), Beyrut 1422/

2002, s. 125; İbn Hurdâzbih, *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, s. 29, 38, 40, 207; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), VII, 7; ayrıca bk. İndeks; İstahrî, *Mesâlik* (de Goeje), s. 325-328; İbn Havkal, *Şüretü'l-arz*, s. 503-506; *Hudûdü'l-âlem* (trc. Abdullâh Duman – Murat Ağarı), İstanbul 2008, s. 69, 71, 74; Makdisî, *Ahşenü't-tekâsim*, s. 261, 265, 266, 277-278; *Mücmelü't-tevârih ve'l-kıtaş* (nşr. Muhammed Ramazânî), Tahran 1318 hş., s. 357-358; Sem'ânî, *el-Ensâb*, I, 141-142; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân* (Cündî), I, 210; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, V, 107, 205; VI, 145, 383, 452, 511-513; VII, 279; IX, 158; G. le Strange, *The Lands of the Eastern Caliphate*, Cambridge 1905, s. 474-477; Hakkı Dursun Yıldız, *İslâmiyet ve Türkler*, İstanbul 1976, s. 91-103; a.mlf., "Abbasiler Devrinde Türk Kumandanları: el-Afşin Haydar b. Kâvûs", *TED*, sy. 4-5 (1974), s. 1-22; Emel Esin, *İslâmiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslâma Giriş*, İstanbul 1978, s. 121, 160; Ramazan Şeşen, *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Ankara 1985, bk. İndeks; V. V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan* (haz. Hakkı Dursun Yıldız), Ankara 1990, s. 180-183; Ömer Soner Hunkan, *Türk Hakanlığı: Karahanlılar (766-1212)*, İstanbul 2007, s. 429, 435-436, 438-439, 442-443, 446, 456; Aydın Usta, *Şamanizmden Müslümanlığa Türklerin İslamlaşma Serüveni (Sâmanîler Devleti 874-1005)*, İstanbul 2007, bk. İndeks; Faruk Sümer, "Abbasiler Tarihinde Orta Asyalı Bir Prens: Afşin", *TTK Bellelen*, LI/200 (1987), s. 651-665; J. H. Kramers, "Ustrüşana", *EP* (İng.), X, 924-925.

AYDIN USTA

Hazret-i
Şah Camii
ve Türbesi –
Ura-Tepe /
Taşkent

ÜSRÜŞENİ

(الأُسْرُوشَنِي)

Ebû'l-Feth Mecdüddin Muhammed
b. Mahmûd b. el-Hüseyn
b. Ahmed el-Üsrüşeni
(ö. 637/1240'tan sonra)

Hanefî fakihî.

Mâverâünnehir'de Fergana bölgesinin batısında ve Seyhun (Siriderya) nehrinin doğusunda kalan Üsrüşene bölgesinin aynı adı taşıyan merkezinde doğdu. Hayatına dair yeterli bilgi yoktur. Bugün Tacikistan-Özbekistan sınırında bu şehrin bulunduğu yerde 2000 yılına kadar Ura-Tepe (Ora-Tübe) diye bilinen, yakın zamanlarda Tacikistan hükümetinin antik tarihini anımsatmak amacıyla İsterevşan adını verdiği bir şehir yer almaktadır. İslâm coğrafyacılarına göre bu yer adının doğrusu Üsrüşene ise de Üsrüşeni'ye ait eserlerin günümüze ulaşan en eski nüshalarında nisbesi Üstrüşeni olarak geçmekte ve tabakat kitaplarında bu kullanım yaygınlaşmış görünmektedir. İlim ehli bir aileden gelen Mecdüddin el-Üsrüşeni'nin babası Celâleddin Mahmûd, devrinin tanınmış bir Hanefî fakihî olup Muhammed b. Yûsuf es-Semerkanî'nin *el-Mültekat* adlı eserini 603 (1207) yılında *Tertibü'l-Mültekat* adıyla konularına göre düzenlemiş ve 616'da (1219) talebelerine imlâ ettirmiş (*Tertibü'l-Mültekat*, Süleymaniye Ktp., Cârullah Efendi, nr. 596, vr. 1^{a-b}, 98^{a-b}; Hamidiye, nr. 585; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1813), ayrıca *el-Fevâ'id* adlı bir kitap yazmıştır (Mahmûd b. Süleyman el-Kefevî, vr. 244^b). Üsrüşeni, 25 Şâban 625'te (30 Temmuz 1228) tamamladığı *Câmi'u ahkâmi's-şîğâr* adlı eserinin sonunda (s. 389, 391) babasının o sırada henüz hayatta, fakat ileri bir yaşta olduğunu belirtir, dedesi Hüseyin b. Ahmed'den de "şeyh, büyük imam" şeklinde söz

eder. Ayrıca amcası Ahmed b. Hüseyin el-Üsrüşenî, dayısı Muhammed b. Ahmed ve annesinin dedesinin de âlim oldukları anlaşılmaktadır (*Câmi'u aḥkâmi's-şığâr*, neşredeninin girişi, s. 13).

Mecdüddin el-Üsrüşenî, ilk telifi olan *el-Fuṣûl fi'l-mu'âmelât*'in ferâğ kaydında eseri 625 yılı Cemâziyelevvel ayının başında (8 Nisan 1228) tamamladığını ve bu tarihte yaşının 32 yıl 7 ay olduğunu belirttiğine göre Şevval 592'de (Eylül 1196) doğduğu söylenebilir. 25 Şâban 625'te (30 Temmuz 1228) tamamladığı diğer eseri *Câmi'u aḥkâmi's-şığâr*'in sonunda (s. 389) yaşının otuzu geçtiğini, ihtiyarlık sebebiyle zayıf düşen babasının talebi üzerine genç yaşta fetva ile uğraşmak durumunda kaldığını ifade etmesi de yukarıdaki bilginin doğruluğunu teyit etmektedir. Bu sebeple *el-Es'ile ve'l-ecvibe*'nin sonunda bu eseri tamamladığı 637 (1240) yılında altmış yaşını aştığını ifade ettiğine, dolayısıyla 577 (1181) yılında doğduğuna dair değerlendirme (*Câmi'u aḥkâmi's-şığâr*, neşredeninin girişi, s. 13) yanlıştır (anılan iddiaya mesnet kabul edilen ve büyük ihtimalle söz konusu yazma nüshada hatalı olan ibare için bk. *a.g.e.*, s. 390). Üsrüşenî ilk eğitimini babasından aldı. Onun eserlerinde babasının çalışmalarına yaptığı atıflarından örnekler aktaran Mahmûd b. Süleyman el-Kefevî (*Ketâ'ibü a'lâmi'l-aḥyâr*, vr. 244^b-245^a), ayrıca babasının hocası Burhâneddin el-Merginânî, Muhammed b. Yûsuf es-Semerkandî ve Zahirüddin Muhammed b. Ahmed el-Buhârî'den ders aldığı belirtir. Ancak doğum tarihini dikkate alındığında Üsrüşenî'nin Semerkandî (ö. 556/1161) ve Merginânî'den (ö. 593/1197) ders almasının mümkün olmadığı görülür. Öğrencileri arasında Hüsameddin el-Aliyyâbâdî'nin adı anılmaktadır (*a.g.e.*, vr. 269^b; Leknevî, s. 93; krş. *Keşfü'z-zunûn*, II, 1381, 1721).

Kâtib Çelebi bir yerde Üsrüşenî'nin 632'de (1234) (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1266), başka bir yerde 630'lu yıllarda (*a.g.e.*, I, 19) vefat ettiğini belirtmektedir. Bağdatlı İsmâil Paşa ise ölüm tarihini 636 olarak kaydeder (*Hediyetü'l-ârifin*, II, 113). Ancak Üsrüşenî'nin yakın zamanlarda bulunan *el-Es'ile ve'l-ecvibe* adlı eserinin sonundaki ferâğ kaydı (vr. 70^a) onun 6 Zilkade 637 (29 Mayıs 1240) tarihinde henüz hayatta bulunduğunu göstermektedir (*Câmi'u aḥkâmi's-şığâr*, neşredeninin girişi, s. 13). Tabakat müelliflerinden Kefevî, Üsrüşenî'nin babası ile aynı tabakada yer aldığını, hatta usul ve fîrûdaki bilgisiyle babasını geçtiği-

ni vurgular ve devrindeki müctehidler arasında sayıldığını belirtir. Gerçekten de çok genç yaşlarda başladığı telif hayatında özgün eserler ortaya koyarak bu alanlarda bir gelenek meydana getirmiştir. Bugün hukuk denilen alana (muâmelât) hasredilen ve müellifin de belirttiği gibi kadılar ve müftüler için el kitabı şeklinde hazırlanan *el-Fuṣûl fi'l-mu'âmelât* İslâm hukuk literatüründe özgün bir yere sahiptir. Üsrüşenî'nin yenilikçi tarzının görüldüğü diğer bir alan ise belki de dünya tarihinde ilk defa çocuk hukukuna dair *Câmi'u aḥkâmi's-şığâr* adıyla bir eser kaleme almış olmasıdır.

Eserleri. 1. *el-Fuṣûl fi'l-mu'âmelât* (*Fuṣûlü'l-Üsrüşenî*, *el-Fuṣûlü'l-Üsrüşeniyye*). Müellif yargılama hukukuna dair bu eserinde nikâh, talâk, bey', icâre ve miras gibi kadı ve müftülerin sıkça karşılaştığı muâmelât konularını ele almıştır. Otuz fasıldan meydana gelen eser yazıldıktan kısa bir müddet sonra 651'de (1253) Semerkantlı Ebû'l-Feth Zeynüddin Abdurrahîm b. Ebû Bekir İmâdüddin el-Merginânî tarafından yeniden düzenlenerek kırk fasla çıkarılmıştır. *Fuṣûlü'l-İmâdî* adıyla bilinen ikinci eser büyük ölçüde *Fuṣûlü'l-Üsrüşenî*'nin malzemesinden oluşmaktadır; Merginânî bazı fasılları ilâve ederken bir kısım bilgileri de çıkarmıştır. Osmanlı âlimlerinden Bedreddin Simâvî bu iki eseri *Câmi'u'l-fuṣûleyn* ismiyle kısaltarak yeni bir eser meydana getirmiş, bu eser Osmanlı muhitinde kadı ve müftülerce çok tutulan bir el kitabı haline gelmiştir. Başta Türkiye kütüphaneleri olmak üzere el-liden fazla yazma nüshası mevcut olan *el-Fuṣûl* (meselâ bk. TSMK, III. Ahmed, nr. 821, 822, 823; Beyazıt Ktp., Bayezid, nr. 2543, 2788; Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 1112, Fâtih, nr. 2423-2426, 2433-2435; Nuruosmaniye Ktp., nr. 1772-1773) henüz neşredilmemiştir. 2. *Câmi'u aḥkâmi's-şığâr* (*Aḥkâmü's-şığâr*, *Câmi'u's-şığâr*). Çocuklarla ilgili dinî ve hukukî hükümleri ihtiva eden eserin çeşitli baskıları yapılmış (I-II, Kahire 1300, *Câmi'u'l-fuṣûleyn*'in kenarında; nşr. Abdülhamîd Abdülhâlik el-Bizelî, I-IV, Bağdat 1982-1983; nşr. Mustafa Samîde, Beyrut 1418/1997; nşr. Ebû Mus'ab el-Bedrî – Mahmûd Abdurrahman Abdül-mün'im, I-II, Kahire 1994; nşr. Osmanhan Alimof – Müslim Rızki Atâ, Taşkent 2010) ve İbrahim Canan tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir (*Aḥkâmü's-Sigar: İslam Hukukunda Çocuklarla İlgili Hükümler*, İstanbul 1984). 3. *el-Es'ile ve'l-ecvibe*. Bu eserde müellif, daha çok Mâverâünnehir

bölgesinde kendisinden önceki fakih ve müftülere sorulan soruları ve onların verdikleri cevapları, ayrıca soruların sorulduğu kişileri ve alıntı yapılan eserleri de çoğu yerde kaydederek bir araya getirmiştir; içinde çok sayıda Farsça fetva da yer almaktadır. Taşkent İslâm Üniversitesi araştırmacılarından Müslim Rızki Atâ *el-Es'ile ve'l-ecvibe*'yi aynı adla neşretmiştir (Taşkent 2011). 4. *el-Fetâva'l-Üsrüşeniyye* (*Fetâva'l-Üsrüşeni*). *Câmi'u aḥkâmi's-şığâr*'in sonunda, yazmayı düşündüğünü söylediği büyük hacimli *Fetâva'nın* günümüze ulaşan "Kitâbü'l-Kerâhiye" bölümünün kırk fasıldan meydana gelmesi kitabın aslının çok geniş hacimli olduğunu göstermektedir. Eserin mevcut kısmı Halit Ünal tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir (*İslâm'da Helâller ve Haramlar: Kitâbü'l-Kerâhiye* [Fetâvâ el-Üsrüşeni], Kayseri 1995).

BİBLİYOGRAFYA :

Üsrüşenî, *el-Fuṣûl*, Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 2423, vr. 337^a; *a.e.*, Süleymaniye Ktp., Karacelibâde, nr. 202, vr. 1^b; *a.mlf.*, *Câmi'u aḥkâmi's-şığâr* (nşr. Osmanhan Alimof – Müslim Rızki Atâ), Taşkent 2010, s. 389, 390, 391, ayrıca bk. neşredenlerin girişi, s. 12-24; *a.mlf.*, *el-Es'ile ve'l-ecvibe*, Özbekistan Fenler Akademisi Birüni Şarkiyat Enstitüsü Ktp., nr. 3109-1, vr. 70^a; *a.mlf.*, *Fetâva'l-Üsrüşeni*, Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi, nr. 591; Sem'ânî, *el-Ensâb* (Bârûdî), I, 141; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, Beyrut 1397/1977, I, 177; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-muḍîyye*, IV, 134; İbn Kutluboga, *Tâcü't-terâcim fi tabakâti'l-Hanefiyye* (nşr. M. Hayr Ramazan Yûsuf), Dimaşk 1413/1992, s. 279, 351; Mahmûd b. Süleyman el-Kefevî, *Ketâ'ibü a'lâmi'l-aḥyâr min fukahâ'i mezhebi'n-Nu'mâni'l-muḥtâr*, Millet Ktp., Feyzullah Efendi, nr. 1881, vr. 244^b-245^a, 269^b; *Keşfü'z-zunûn*, I, 19, 566; II, 1266, 1381, 1721, 1813; Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye*, s. 58, 93, 200, 208; Brockelmann, *GAL*, I, 473; *Suppl.*, I, 653; *Hediyetü'l-ârifin*, II, 113; Ahmet Özel, *Haneî Fikh Alimleri*, Ankara 2006, s. 64, 70, 96; *Mu'cemü'l-maḥḥûḥâti'l-mevcûde fi mektebâti İstânbûl ve Anâḥûlî* (haz. Ali Rıza Karabulut), [baskı yeri ve tarihi yok], III, 1387; Halit Ünal, "Mâverâünnehir Fakihlerinden el-Üsrüşenî", *EÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 3, Kayseri 1986, s. 243-250; *a.mlf.*, "Kitâbü'l-Kerâhiye: Muhammed el-Üsrüşenî", *a.e.*, sy. 3 (1986), s. 415-427. MURTEZA BEDİR

ÜSTÂDÜDDÂR

(استاد الدار)

Bazı müslüman devletlerde sarayın ve sultan emlakının idaresinden sorumlu görevli.

Kelimenin menşei hakkında Farsça **isted** ve **dâr** kelimelerinden oluştuğu (**isteddâr**, **siteddâr**) ve "alim memuru" anlamına geldiği (Kalkaşendî, V, 457; İbn Tağrîberdî, VII, 166), Farsça **üstâz** ile Arapça